

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ПРОМИСЛОВОСТІ**

На правах рукопису
УДК 338.245.8(477)

Саломатіна Лілія Миколаївна

**СТРАТЕГІЯ КОНВЕРСІЇ
ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ
(організаційно-економічні аспекти)**

Спеціальність 08.02.03 - Організація управління,
планування і регулювання
економіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Донецьк - 1999

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті економіки промисловості Національної академії наук України (м.Донецьк)

консультант -	Науковий	доктор економічних наук, професор, академік НАН України Заслужений діяч науки і техніки України ЧУМАЧЕНКО Микола Григорович , Інститут економіки промисловості НАН України, почесний директор
опоненти:	Офіційні	доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України БУРКИНСЬКИЙ Борис Володимирович Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України (м. Одеса), директор
		доктор економічних наук, професор КУЛІЧКОВ Євген Миколайович Академія оборонних галузей промисловості (м. Москва), завідувач кафедри технологій управління промисловістю
		доктор економічних наук ЯКУБОВСЬКИЙ Микола Миколайович Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки України (м. Київ), заступник директора з наукової роботи
	Провідна організація -	Національний інститут стратегічних досліджень при Раді національної безпеки і оборони України, відділ воєнної політики (м.Київ)

Захист відбудеться “ 22 ” вересня 1999 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 11.151.01 в Інституті економіки промисловості НАН України за адресою: 340048, Донецьк, вул. Університетська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту економіки промисловості НАН України за адресою: 340048, Донецьк, вул. Університетська, 77.

Автореферат розісланий “ 18 ” серпня 1999 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Поклонський Ф.Ю.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Подолання кризових явищ у економіці країни обумовлює потребу використання всіх наявних резервів економічного зростання. Одним з таких резервів виступає конверсія військово-промислового комплексу (ВПК) України, яка здійснюється в умовах державотворення України та переходу до ринкових відносин.

ВПК завжди був інтегрований у економіку країни. Поряд з вирішенням головного завдання, яке пов'язано з розробкою, виробництвом та поставкою озброєнь та військової техніки (ОВТ), він забезпечував ринок технічно складною наукоємною продукцією цивільного призначення, сприяв прискоренню НТП. За своїми якісними параметрами - кваліфікованими кадрами, високотехнологічною виробничою та науковою базою, якісними матеріальними ресурсами - ВПК перевищував цивільне машинобудування.

Конверсія ВПК була покликана посилити інтеграційні процеси ВПК з економікою країни. Однак стратегію конверсії було орієнтовано на державне фінансування в умовах обмеженості бюджетних коштів, що призвело до деградації окремих елементів науково-виробничого потенціалу ВПК, який опинився надмірним у воєнному виробництві та не був залученим у цивільну сферу. Про масштабність конверсійних процесів свідчать такі дані. У результаті розпаду СРСР Україні стало належати 30% ВПК колишнього СРСР та 20% його наукових центрів. На її території знаходилося біля 700 підприємств, на яких було зайнято 1,3 млн. працюючих, 356 підприємств випускало в основному воєнну продукцію. У 1998 р. ця кількість підприємств зменшилася вдвічі, а обсяг воєнної продукції складав 4% замість 20% у 1991 р.

У нових історичних умовах необхідна стратегія конверсії ВПК, яка забезпечувала б реалізацію інтересів держави у створенні національного ВПК та її воєнної безпеки як однієї з складових національної безпеки, а також сприяла б підвищенню соціальної орієнтації економіки та науково-технічному оновленню у всіх її галузях.

Відсутність стратегії конверсії ВПК на основі спеціально розробленої методології, яка б розкривала її політичну та економічну сутність, основні структурні елементи та поняття, визначала її зміст, сприяла б створенню науково обгрунтованого організаційно-економічного механізму реалізації стратегії конверсії ВПК та забезпечувала б проведення конверсії на науково-методичній основі, визначила необхідність та актуальність дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Виконання роботи органічно пов'язано з планом науково-дослідних робіт Інституту економіки промисловості НАН України по темах: "Формування економічного механізму конверсії", номер держреєстрації UA 01000487 P, 01.1992 р. - 06.1995 р.; "Перспективні напрямки використання конверсійних ресурсів у економіці України", номер держреєстрації 0195U19746, 07.1995 р. - 06.1998 р.; "Організаційно-економічний механізм технологічного оновлення в умовах конверсії", номер

держреєстрації 0198U005737, 07.1998 р. - 06.2001 р.; наукова програма ДКНТ 100055 “Економічні, організаційні та соціальні проблеми переходу оборонного комплексу до ринку”, номер реєстрації 08.03./55, 01.1994 р. - 12.1995 р.

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження - розробка сучасної концепції стратегії конверсії ВПК України та організаційно-економічного механізму її реалізації на державному, регіональному та виробничому рівнях управління.

Для досягнення мети поставлено такі теоретичні, методичні та практичні задачі:

дослідити теоретичні аспекти конверсії ВПК України, дати класифікацію чинників конверсії ВПК України, виконати аналіз конверсії як категорії;

розробити методологію формування стратегії конверсії ВПК, визначити роль політичних, воєнних, економічних чинників у цьому процесі;

визначити стратегію конверсії на рівні суб'єктів, які приймають рішення у галузі конверсії, та об'єкта конверсії, яким виступає економічний потенціал ВПК - виробничий, технологічний, науково-технічний, кадровий;

розробити теоретичне та методичне обґрунтування реалізації стратегії конверсії виробничого потенціалу ВПК;

визначити напрямки реалізації стратегії конверсії науково-технічного потенціалу ВПК;

розробити наукову концепцію технологічного оновлення ви-робництва в умовах конверсії;

розробити теоретичні питання конверсії технологій;

визначити соціальні наслідки конверсії ВПК;

обґрунтувати методичні підходи щодо конверсії кадрів;

розробити організаційно-економічний механізм реалізації стратегії конверсії ВПК;

виконати теоретичне та методологічне обґрунтування регіональної стратегії конверсії;

визначити методичні питання розробки регіональної програми конверсії воєнного виробництва.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єкт дослідження - підприємства, організації та галузі машинобудівного та військово-промисло-вого комплексу України. Предмет дослідження - теоретичні, методологічні та практичні проблеми конверсії військово-промислового комплексу.

Теоретичні і методологічні основи дослідження. Теоретичною основою проведеного дослідження є класичні положення економічної теорії, критичне осмислення робіт, які мають відношення до предмета дослідження.

Методологічною основою дослідження є системний підхід щодо аналізу категорії “конверсія” та діалектичний метод пізнання взаємопов'язаних процесів у організаційно-економічному механізмі реалізації стратегії конверсії ВПК.

При підготовці дисертації використовувалися такі методи: порівняльно-економічний, економіко-статистичний, соціологічний аналіз, абстрактно-логічний метод, метод класифікації та типології експертних оцінок.

Серед наукових робіт, які послужили теоретико-методологічною основою дослідження стратегії конверсії ВПК, є праці:

вітчизняних спеціалістів - О.Амоші, О.Белова, Л.Бесчасного, І.Бінька, Р.Боднарчука, Б.Буркинського, І.Бика, О.Власюка, С.Дорогунцова, В.Косевцова, І.Лукінова, В.Мунтіяна, В.Ольшевського, С.Пірожкова, В.Чумака, М.Чумаченка, В.Шлемка, А.Шевцова, В.Шеховцова, В.Юрчука, М.Якубовського;

зарубіжних фахівців - Р.Беніні, Ю.Вінслава, С.Дітріх, Ю.Жбанова, А.Кеннаує, А.Кеннет, В.Криштальова, Є.Кулічкова, Ю.Лазінцева, С.Мелмана, А.Норман, В.Рассадіна, В.Сало, К.Самсонова, В.Саліх, С.Сімановського, Ю.Сіроткіна, О.Толкачова, Р.Фарамазяна, В.Хруцького.

Інформаційна база дослідження. Джерелами інформації були законодавчі акти та постанови Верховної Ради України, Президента України, Кабінету міністрів України, Міністерства промислової політики України, Донецької облдержадміністрації. Було використано статистичну та відомчу інформацію, методичні та інструктивні матеріали, а також довідкову вітчизняну та зарубіжну літературу.

Інформаційною базою підготовки дисертації були матеріали науково-дослідних робіт, які виконано під керівництвом та при безпосередній участі автора за замовленнями Міністерства промислової політики України, Донецької обласної державної адміністрації; дані проведених досліджень на підприємствах та в організаціях, що конверсуються.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна складається з розробки теоретичних, методологічних і методичних підходів по формуванню стратегії конверсії ВПК та обґрунтування рекомендацій по створенню організаційно-економічного механізму її реалізації.

- В галузі теорії та методології новизна полягає в наступному:

створено теоретичну та методологічну базу дослідження конверсійних процесів в умовах державотворення України та ринкової трансформації економіки, яка включає обґрунтування конверсійної системи, визначення чинників конверсії ВПК, їх періодизацію;

на основі урахування пріоритетів структурної перебудови економіки України обґрунтовано напрямки конверсійної стратегії, які передбачають створення конкурентоспроможних цивільних або змішаних воєнно-цивільних структур, пристосованих до умов ринку;

розроблено методологію визначення стратегії конверсії ВПК для кожного з виділених рівнів управління (державного, відомчого, виробничого), яку побудовано на системному дослідженні цієї категорії та обґрунтовано чинники, які формують стратегію конверсії ВПК;

запропоновано методологічні підходи щодо формування стратегії конверсії економічного потенціалу ВПК (виробничого, технологічного, науково-технічного, кадрового) на основі розробки моделей взаємодії економіки країни та ВПК, а також моделей перерозподілу ресурсів між воєнною та цивільною сферами;

розроблено основу для формування організаційно-економічного механізму реалізації стратегії конверсії ВПК з урахуванням принципу загального, часткового та одиничного. Загальне пов'язано з необхідністю забезпечення єдності у вирішенні найважливіших питань конверсії (нормативно-правове забезпечення, вибір державних пріоритетів, розробка цільових комплексних науково-технічних програм). Часткове обумовлено впливом на економіку регіону економічного потенціалу ВПК. Одиничне передбачає певну ступінь самостійності підприємств у здійсненні конверсії. З урахуванням загального, часткового та одиничного визначено три рівні механізму реалізації стратегії конверсії ВПК: державний, регіональний та виробничий;

розроблено підходи щодо формування регіональної стратегії конверсії на основі принципу переносу центру ваги та відповідальності за конверсію на місце. Визначено мету державної та регіональної політики конверсії, напрямки конверсії ресурсів, що вивільняються, обґрунтовано чинники ефективного їх використання.

- В галузі розробки методичних питань:

обґрунтовано напрямки конверсії промислових підприємств (окремих підрозділів) з метою реалізації стратегії конверсії виробничого потенціалу. Встановлено, що при великій кількості джерел фінансування конверсії ефективність їх використання визначається структурними перетвореннями ВПК. З урахуванням виявлених особливостей запропоновано підходи щодо реструктуризації підприємств, формування холдингових компаній та фінансово-промислових груп;

показано особливості реалізації стратегії конверсії науково-технічного потенціалу ВПК, які обумовлено сучасним станом наукових організацій ВПК. Обґрунтовано та запропоновано механізм конверсії наукових організацій або їх окремих підрозділів, який включає структурні перетворення, ринкові відносини при розробці нового продукту, вибір стратегічного партнера, створення спільних підприємств;

розроблено підходи щодо реалізації стратегії конверсії технологічного потенціалу ВПК на базі конверсійних технологій, запропоновано підходи щодо конверсії технологій та формування ринку технологій виходячи з ефективності їх передачі;

запропоновано механізм реалізації стратегії конверсії кадрового потенціалу ВПК, який передбачає відповідні економічні та соціальні умови, у тому числі такі складові, як ринок праці, центри зайнятості та перепідготовки;

запропоновано методичні рекомендації щодо розробки регіональної програми конверсії, які було апробовано у Донецькій області.

Теоретичне значення дослідження. Зроблено теоретичний внесок у теорію воєнної економіки: розкрито зміст та сутність категорії “конверсія ВПК”, запропоновано методологію її системного дослідження, розроблено методологічну основу формування стратегії конверсії ВПК.

Розроблені моделі конверсії галузей ВПК є концептуальною основою формування стратегії конверсії ВПК на різних рівнях управління: державному, відомчому, виробничому.

Теоретичне узагальнення проблем конверсії підприємств та організацій ВПК сприяло розробці стратегії конверсії виробничого потенціалу, а також розробці організаційно-економічного механізму її реалізації: реструктуризації, формуванню нових ринкових структур, технологічній забезпеченості з метою створення національного ВПК та формування конкурентоспроможних цивільних виробництв.

Розроблено принципи стратегії державного та регіонального регулювання конверсії ВПК, які створюють умови формування законодавчої бази для здійснення конверсії ВПК України.

Подальший розвиток набули теоретичні положення конверсії кадрів відповідно до державної та регіональної стратегії регулювання конверсії ВПК, обґрунтування методичних рекомендацій працевлаштування, перепідготовки та забезпечення соціальних гарантій.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення роботи полягає в тому, що розроблені методологічні та економіко-організаційні положення стратегії конверсії ВПК дозволяють:

Кабінету міністрів України, Міністерству промислової політики України, Міністерству економіки України, Міністерству оборони України та іншим зацікавленим міністерствам та відомствам приймати обґрунтовані рішення щодо виробки політики конверсії ВПК. Результати дослідження враховано при розробці Концепції державної промислової політики України, яку затверджено Кабінетом міністрів України 29 лютого 1996 р.; при розробці Закону України “Про промислово-фінансові групи в Україні”; Міністерством промислової політики України при визначенні створення промислово-фінансових груп та холдингових компаній у машинобудуванні;

обласним державним адміністраціям використовувати методичні підходи у регіональному управлінні конверсією. Результати дослідження послужили основою для розробки регіональної програми конверсії воєнного виробництва Донецької області; розробки пропозицій щодо підготовки інвестиційних проектів для підприємств, що конвертуються;

підприємствам та науковим організаціям, що конвертуються, використовувати науково-методичні підходи щодо вибору напрямків конверсії, формування прогресивних організаційних структур, вибору нового продукту, конкурентоспроможного на внутрішньому та

зовнішньому ринках. Результати дослідження дозволили встановити співробітництво з іноземними партнерами для підприємств, що конвертуються, - ВАТ “Топаз”, Донецький інститут комплексної автоматизації. Для Київського заводу АВІАНТ підготовлено рекомендації щодо створення міждержавної фінансово-промислової групи.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення та практичні результати дисертації обговорювалися на засіданнях вченої ради ІЕП НАН України, бюро Донецького наукового центру, колегиї Управління промисловості та енергетики Донецької обласної державної адміністрації, колегиї Міністерства промислової політики України. Вони також використовувалися при:

реалізації Постанови Кабінету міністрів України від 22 лютого 1992 р. №9 щодо розробки проекту Закону України “Про конверсію оборонної промисловості в Україні”;

виконанні міжнародного проекту за програмою ТАСІС “Конверсія шести підприємств України” (1994-1995 рр.);

виконанні міжнародного проекту за програмою ТАСІС-АСЕ “Реструктуризація оборонного сектора: наслідки дезінтеграції та інтеграції військово-промислового комплексу у колишньому Радянському Союзі” (1996 р.).

Матеріали досліджень обговорювалися на міжнародному симпозіумі “Стратегія формування екологічної безпеки Донбасу”, м.Донецьк, 1993 р.; на міжнародній конференції “Демократія та оборона: регіональні перспективи”, м.Донецьк, 1995 р.; на міжнародному симпозіумі “Реструктуризація та регулювання оборонного сектора Росії, України та Білорусі”, м.Москва, 1997 р.; на міжнародному науково-практичному семінарі “Спеціальні економічні зони та їх вплив на соціально-економічний розвиток регіону”, м.Донецьк, 1998 р.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 58 робіт загальним обсягом 106,3 друк. арк., з яких автору належить 59,6 друк. арк.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається з вступу, 6 розділів, заключення, додатку; загальний обсяг - 417 сторінок, 80 таблиць, 42 рисунка, списку використаних джерел з 273 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Розділ І. Теоретичні аспекти стратегії конверсії ВПК Украї-ни. Дослідження питань стратегії конверсії ВПК України виконано на основі вивчення та наукового обґрунтування сутніх

аспектів цієї категорії та осмислення геополітичних, соціально-економічних, воєнних реалій, розробки цілісної концепції конверсії ВПК, яку позначено періодом 1988-1998 рр.

У дисертації виконано структурування чинників конверсії ВПК України. На основі аналізу геополітичних умов та історіографічного підходу до аналізу конверсії обґрунтовано загальні чинники конверсії, до яких віднесено роззброєння. Як національні чинники виділено перерозподіл ресурсів між воєнною і цивільною сферами у відповідності до пріоритетів країни та створення національного ВПК.

Пізнання конверсії з точки зору причинно-наслідкової взаємо-обумовленості чинників покладено в основу визначення конверсії ВПК як категорії, яка обумовлює політичні, воєнні, економічні та соціальні відносини, що складаються при використанні ресурсів, вивільнених у процесі роззброєння, формування національного ВПК та перерозподілу ресурсів між воєнною та цивільною сферами відповідно до пріоритетів країни.

Чинники конверсії ВПК України у зазначеному періоді діють нерівнозначно. Визначення провідного чинника дозволило зробити періодизацію конверсії ВПК та проаналізувати стратегію конверсії у кожному з зазначених періодів. У дисертаційному дослідженні стратегію конверсії ВПК визначено як складову частину державної політики розвитку ВПК, вона передбачає встановлення мети та задач конверсії, способів та методів їх вирішення. На сучасному етапі стратегія конверсії визначена Концепцією державної промислової політики України, у розробці якої брав безпосередню участь автор.

Розробку підходів щодо реалізації стратегії конверсії ВПК виконано на основі її конкретизації на державному, відомчому та ви-робничому рівнях управління. Конверсію досліджено як крупну наукову, політичну та соціально-економічну проблему, де тісно взаємопов'язані дві сторони цього поняття: воєнна та цивільна. Подання конверсії як взаємодії двох сторін дозволило визначити конверсійну систему як складну динамічну систему, яка функціонує у межах воєнної економіки, її елементами виступають вивільнені з воєнної сфери матеріальні, фінансові та соціальні ресурси, які використовуються для потреб економіки країни. На основі системного дослідження визначено зв'язки конверсійної системи з іншими системами більш вищого рівня та встановлено чинники формування стратегії конверсії ВПК (політичні, воєнні, правові, економічні, соціальні), а також визначено стратегію конверсії стосовно до кожного рівня (рис.1).

На державному рівні управління зміна пропорцій розподілу ресурсів здійснюється різними методами. Для наукового пізнання використано моделювання конверсійних процесів. На макроекономічному рівні виділено дві моделі економічних взаємовідносин таких структурних утворень, якими виступає вся економіка України та її

достатньо вагома частина - ВПК. Аналіз виділених взаємовідносин має істотне значення для розробки стратегії конверсії ВПК України на державному рівні, що обумовлено різницею початкових процесів формування відносин для першої та другої моделі. Перша модель передбачає безпосередній вплив ВПК на економіку України за умови, що остання благотворно буде впливати на розвиток самого ВПК. Відповідно до другої моделі економіка України повинна сприяти розвитку ВПК, який у свою чергу буде зміцнювати економіку України.

Методологію визначення стратегії конверсії економічного потенціалу ВПК побудовано на основі доказу гіпотез, відповідно до яких стратегія конверсії, як і методи, принципи та підходи щодо її реалізації, не можуть бути однаковими у всіх галузях ВПК, вони мають свої особливості на державному, галузевому та виробничому рівнях; структуризація ВПК дозволить виділити окремі його сектори, для яких можуть бути визначені єдині підходи щодо стратегії конверсії та механізму її реалізації. Доказ гіпотез виконано на основі аналізу галузевого розподілу праці та виділення таких цілей перерозподілу ресурсів між воєнною та цивільною сферами: створення замкненого

циклу воєнного виробництва; створення виробництва складних видів воєнної та цивільної продукції, яка характеризується тривалим виробничим циклом (ракетно-космічна техніка, авіаційна техніка та морські судна); створення виробництва продукції, що використовується в військовій, та цивільній сферах (радіопромисловість, електронна промисловість, промисловість засобів зв'язку); створення сугубо цивільного виробництва.

Відповідно до визначеної мети ВПК представлено у вигляді чотирьох секторів, кожний з яких має свою модель перетворення ресурсів. Перша модель - модель спецвиробництва. У межах цієї моделі виділені ресурси спрямовано на формування оборонної промисловості, яка відповідає Державній програмі будівництва та розвитку Збройних сил України. Друга модель - еволюційна модель, вона характеризується поступовим, еволюційним перетворенням ресурсів, яке дозволяє використовувати економічний потенціал ВПК для виготовлення складної техніки з тривалим виробничим циклом. Третя модель - модель подвійного використання ресурсів. Ця модель не передбачає кількісних змін на ресурсному рівні воєнної економіки. Однак якісні зміни забезпечують випуск цивільної продукції за принципом технологічної сумісності. Четверта модель - модель заміщення. Вона передбачає використання у цивільних цілях ресурсів, які вивільнено з сфери воєнного виробництва.

Класифікацію конверсійних процесів оборонної промисловості на рівні взаємодії державної системи, воєнної економіки та конверсійної системи приведено на рис. 2.

РІВЕНЬ ВЗАЄМОДІЇ	М Е Л І			
державної системи та воєнної економіки	ВПК - ВПК Е* -			Е - ВПК - Е
	СЕКТОР I	СЕКТОР II	СЕКТОР III	СЕКТОР IV
воєнної економіки та конверсійної системи	модель спецвироб- ництва	еволюційна модель	модель подвій- ного використання ресурсів	модель заміщення
Підприємства	високого ступеня мілітаризації			низького ступеня мілітаризації

* Економіка

Рис. 2. Класифікація конверсійних процесів

У процесі перерозподілу ресурсів виділено підприємства, які мають високомілітаризоване виробництво, та підприємства низького ступеня мілітаризації, які мають значні економічні свободи для розвитку ринкових відносин.

Розділ 2. Стратегія конверсії виробничого потенціалу ВПК України. Виробничий потенціал ВПК - це сукупна здатність оборонної промисловості виробляти продукцію воєнного та цивільного призначення. Він визначається обсягом виробничих потужностей підприємств та залежить від рівня їх розвитку.

Розробку стратегії конверсії виробничого потенціалу виконано на основі порівняльного аналізу динаміки економічних показників підприємств ВПК, які згруповано у межах виділених секторів, і аналізу джерел фінансування конверсії. Проведений аналіз не дозволяє дати позитивну оцінку використанню виробничого потенціалу з метою виробництва воєнної та цивільної продукції, що пов'язано з низьким рівнем виробництва продукції, рентабельності, незначною питомою вагою експорту, відсутністю стабільних джерел фінансування. Останнє обумовлено насамперед відсутністю перспектив покращення їх фінансового стану. Ситуація, що склалася, обумовила необхідність розгляду питань не тільки виробничо-господарської діяльності підприємств, але й вимагає проведення аналізу ситуації у галузі ринкових перетворень ВПК з метою розробки стратегії конверсії виробничого потенціалу. За результатами аналізу визначено, що в умовах ринкових перетворень стратегія конверсії виробничого потенціалу ВПК складається з ефективного використання виробничих потужностей, які не зайняті оборонним замовленням та не входять до розряду мобілізаційних, в інтересах економіки країни і забезпечення економічної стійкості підприємств, розвитку їх експортних можливостей на основі структурної перебудови промислового виробництва, використання передових технологій та змішаних форм власності.

Низький рівень завантаження підприємств оборонними замовленнями потребує в умовах

переходу до ринкових відносин диверсифікації воєнного виробництва підприємств шляхом перепрофілювання виробничих потужностей на цивільну продукцію. У основі цього процесу повинна бути глибока технологічна перебудова ВПК, яка передбачає використання прогресивних технологій. Дослідження показали, що диверсифікація воєнного виробництва найбільш успішно здійснюється в умовах приватизації та реструктуризації. Значущість останньої визначається тим, що конверсійні ресурси, які вивільняються, - це ресурси директивно керованої економіки, де мав місце витратний метод господарювання. Вони повинні бути адаптовані до ринкових умов. Реструктуризація при цьому є одним з необхідних заходів такої адаптації.

На основі визначення завдань реструктуризації для кожного з виділених секторів запропоновано механізм реструктуризації підприємств. Стосовно до сектора спецмашинобудування реструктуризація має бути спрямована на виділення виробничих підрозділів, які відповідають обсягу випуску ОВТ згідно з Державною програмою будівництва та розвитку Збройних сил України; виділення виробничих підрозділів, які дозволяють виробляти цивільну продукцію на основі подвійних технологій; виділення потужностей, які підлягають продажу на сировинному ринку. Сектор еволюційний має завдання реструктуризації, які полягають насамперед у створенні нових ринкових структур, що дозволяють ефективно інтегруватися у міжнародний розподіл праці при виготовленні складної техніки з тривалим виробничим циклом. Сюди можна віднести створення міжнародних холдингових компаній і фінансово-промислових груп, консорціумів, корпорацій. До сектора подвійного використання ресурсів входять галузі, де основним завданням реструктуризації є створення підприємств оптимальних розмірів. Обумовлено це тим, що ці підприємства у минулому створювалися як крупні машинобудівні заводи з максимально замкненим циклом виробництва визначених видів виробів. Такий підхід до організації та спеціалізації зберігався довгі роки та продовжує існувати й досі. Однак спеціалізований завод повинен бути у ідеалі складальним, який має у власному виробництві тільки основні, як правило, оригінальні деталі, вузли, компоненти, системи, що визначають технічний рівень та експлуатаційні якості виробів.

У дисертації обґрунтовано необхідність створення у процесі реструктуризації самокерованих фірм, орієнтованих на виробництво та збут спеціалізованої продукції, робіт та послуг. Вихід вітчизняних підприємств на зарубіжні ринки потребує використання міжнародного стандарту ISO 9000. Для підприємств, що реструктуризуються, запропоновано організаційну структуру, відповідну цьому стандарту, визначені умови його одержання, а також умови одержання європейського стандарту якості.

Підходи щодо реструктуризації державних підприємств, великих та малих, збиткових та прибуткових, які мають соціальну сферу і які не мають її, не можуть бути рівнозначними. Більш

того, не всі державні підприємства у силу специфічних причин можуть бути реструктуризовані. Досвід свідчить, що реструктуризація державних підприємств - це тривалий процес, який потребує наявності фінансово-економічних регуляторів, організаційної підтримки з боку міністерств та відомств, а також необхідної законодавчої бази.

У дисертації обґрунтовано необхідність розробки програми реструктуризації державних підприємств ВПК та запропоновано її структуру (рис. 3).

Рис. 3. Структура програми реструктуризації державних підприємств

Реструктуризація є важливою передумовою створення нових організаційних форм підприємств, у тому числі холдингових компаній, консорціумів, фінансово-промислових груп (ФПГ). У ВПК України через недоліки у законодавчій базі поки що не зареєстровано жодної фінансово-промислової групи. Тим часом передумови створення ФПГ достатньо великі у напрямках виконання цільових комплексних науково-технічних програм (ЦКНТП), які передбачають виробництво складної і дорогої продукції, що потребує величезних ресурсів, великих фінансових витрат та об'єднаних зусиль у проведенні науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт.

Державна регламентація створення та діяльності ФПГ в умовах обмеженості можливостей фінансування ЦКНТП повинна забезпечити за цими напрямками становлення в українській економіці ефективних корпоративних структур, адекватних тим, з якими українські підприємства змушені конкурувати на внутрішніх та зовнішніх ринках. Це дозволить вирішити проблему організаційного забезпечення ЦКНТП, посилити майнові зв'язки між учасниками програми, що буде сприяти реалізації ЦКНТП.

Створення ФПГ, яке передбачає виготовлення продукції з тривалим виробничим циклом (ракетно-космічної техніки, авіатехніки, суден), не може бути прерогативою тільки лише України, тому що виготовлення цієї продукції передбачає широку кооперацію праці на міжнародному рівні, яка потребує приведення Закону України "Про промислово-фінансові групи" до норм міжнародного права.

Розділ 3. Стратегія конверсії технологічного потенціалу. Україна, одержавши державну незалежність, отримала у спадщину важку структуру, надмірні потужності у військовій індустрії, технологічно відстале цивільне виробництво, а також організаційно-технічну систему, яка виявилася несумісною з розвитком ринкових відносин, головною рисою яких є інноваційна

діяльність підприємців, що підтримується системою державного регулювання. Вирішення названих проблем, перебудова техніко-технологічної системи, незважаючи на просуненість ринкових реформ у інших галузях, йде повільно та має великі складнощі у оборонному секторі економіки України, що обумовлює відсутність прогресивних змін у технологічній базі підприємств, які конвертуються. Тим часом потреба у таких змінах дуже велика. Дослідження показали, що в Україні загострилася проблема технологічної безпеки країни.

Твердження про високий рівень воєнних технологій розповсюджується не на всі сектори ВПК. Тому використовувати у цивільному виробництві слід технології, які є накопиченим технологічним потенціалом ВПК. Стратегія конверсії технологічного потенціалу полягає в формуванні та розширенні ядра перспективних технологій, які необхідні для широкомасштабного технологічного переозброєння цивільного виробництва, забезпечення випуску продукції на рівні світових стандартів. Створення технологічного ядра повинно забезпечити стимулювання якісних зрушень у технологіях, в тому числі розробки технологій подвійного призначення та критичних технологій.

Одним з шляхів формування технологічного ядра є продаж ОВТ на світовому ринку, що в умовах кризи є найважливішим джерелом фінансування розробки високих технологій. Галузі та виробництва, які володіють високими технологіями, - це ракетно-космічна та авіаційна. Особливо важлива роль у створенні технологічного ядра належить радіопромисловості, електронній промисловості та промисловості засобів зв'язку. Значущість цих галузей у створенні технологічного ядра обумовлена їх роллю у формуванні прогресивного технологічного укладу.

Формування технологічного ядра обумовлює необхідність визначення прогресивних технологій по виробництву ОВТ, які можливо поставляти на ринок технологій. Використання технологічного ядра у значній мірі визначається розвитком ринку технологій. Запропоновано виділяти декілька його сегментів з врахуванням ефективності передачі технологій (рис.4).

Рис. 4. Сегменти ринку технологій

Створенню технологічного ядра у значній мірі сприяє конверсія технологій, під якою розуміється передача у цивільне виробництво сукупності методів обробки, виготовлення, зміни властивостей, форм сировини та матеріалів, які застосовуються при розробці, виробництві і використанні озброєнь та військової техніки.

Дослідження конверсії технологій зумовило розглянути конверсію як явище - використання у цивільному виробництві воєнних технологій, які розроблено та апробовано; та як процес - конверсія дослідно-конструкторських розробок, коли на стадії проектування закладаються принципи використання технологій у цивільному виробництві (рис. 5).

Конверсію технологій як процес досліджено на основі визначення стадій розробки технологій. Для цього була використана концепція інноваційного ланцюжка. Доведено, що конверсія може здійснюватися стосовно кожної ланки інноваційного ланцюжка. Однак вона має

Рис.5. Схема конверсії технологій на етапі їх розробки та використання

свої особливості у кожному з виділених секторів ВПК. У секторах спецмашинобудування, еволюційному та подвійного використання ресурсів у цивільне виробництво можуть передаватися результати фундаментальних та прикладних досліджень; результати, які отримано при дослідному виробництві, підготовці до виробництва та самому виробництві. Доцільність такого підходу пояснюється тим, що розробка воєнної технології - це довгостроковий процес, який потребує значних фінансових коштів та висококваліфікованих кадрів.

Розділ 4. Стратегія конверсії науково-технічного потенціалу. Проведені дослідження показали, що науково-технічний потенціал накопичено науковими організаціями ВПК. Наявний науково-технічний потенціал не використовується у повній мірі ні для розробки оборонних, ні цивільних проектів. Багато організацій мають НДДКР, які закінчено та потребують впровадження, причому багато з них відповідають рівню світових стандартів.

Важлива роль в переході наукових організацій ВПК до ринкових відносин належить конверсії та диверсифікації. Під конверсією наукових організацій слід розуміти перепрофілювання крупних самостійних одиниць господарювання (НДІ, КБ, лабораторій) або окремих їх підрозділів, які не мають оборонних замовлень по військових НДДКР та які не належать до складу мобілізаційних, на розробки цивільного призначення. Диверсифікація наукових організацій означає розширення сфери їх діяльності за рахунок випуску наукового продукту цивільного призначення. Дослідження показують, що в основі диверсифікації повинна лежати глибока технологічна перебудова науково-технічної бази, перехід на технології подвійного застосування. Науково-технічний потенціал ВПК повинен у найбільшій мірі забезпечувати створення високотехнологічної промислової національної бази. Тому його слід орієнтувати не тільки на реалізацію задач у галузі воєнного будівництва, але й на забезпечення технологічного прогресу національної економіки.

У основі конверсії та диверсифікації науково-технічного потенціалу ВПК повинно бути реформування мережі наукових організацій з метою забезпечення проведення пріоритетних досліджень та розробок з урахуванням реальних ресурсних обмежень. Це дозволить сконцентрувати зусилля та ресурси на розробці і створенні високоефективних та

конкурентоспроможних зразків ОВТ, а також забезпечити умови на основі використання технологій подвійного застосування для технологічного ринку, для інтенсивних технологічних структурних зрушень в економіці країни.

Стратегія конверсії науково-технічного потенціалу ВПК складається з проведення цілеспрямованої політики щодо перепрофілювання науково-дослідних інститутів, їх окремих підрозділів і лабораторій, які не завантажено оборонними замовленнями та які не потрапили до розряду мобілізаційних, на розвиток пріоритетних напрямків у галузі створення техніки та технологій, у тому числі національних критичних технологій.

Реалізація стратегії науково-технічного потенціалу обумовлена потребою заміни відносин директивної економіки ринковими відносинами при розробці нового продукту. Впровадженню ринкових відносин сприяють структурні перетворення наукових організацій, які спрямовані на створення підрозділів, що забезпечують просування наукових розробок на ринок. Запропоновано кожний напрямок науково-технічних розробок виділити в окремі підрозділи. Пропозиції зводяться до створення структури інституту за предметом розробки, а всередині - за функціями. Предметом можуть виступати, наприклад, медичні прилади та прилади зв'язку. Функції щодо предмета розробки включають розробку, конструювання, технологію, макетування. Запропонований підхід дозволяє для кожного предмета розробки створити повний цикл.

Наукові підрозділи ВПК України можуть поставляти на ринок не тільки технології, але й готовий продукт, розроблений на основі використання конверсійних технологій. У роботі запропоновано підходи щодо розробки нового продукту з врахуванням вимог ринкових відносин. Доведено, що швидке та ефективне просування нових виробів на ринок є важливою умовою прибутковості організацій. Необхідність швидкої та ефективної розробки нових виробів обумовлено зростанням конкуренції, розробкою та застосуванням нових технологій, у тому числі конверсійних, скороченням життєвих циклів виробів, зростанням можливостей споживчого вибору. При визначенні стратегії розробки виробів необхідно мати стратегічне планування, робити систематичні огляди напрямків бізнесу та роботи інституту.

Перехід НДІ до ринкових відносин обумовлює необхідність інтеграції наукових та виробничих підрозділів з іноземними фірмами. Проведено аналіз та узагальнення питань такої інтеграції при виконанні міжнародного проекту ТАСІС "Конверсія шести підприємств України". Встановлено, що її успіх визначається наявністю консультантів та спеціалістів необхідних професій, які мають досвід міжнародного розповсюдження технологій; орієнтацією наукових організацій на власну або іноземну технологію; наявністю західних партнерів для спільного співробітництва; розробкою стратегії співробітництва; наявністю джерел фінансування.

В Україні запозичення передового досвіду конверсії науково-технічного потенціалу має

певні складнощі, які обумовлені політичною нестабільністю, відсутністю сприятливого інвестиційного клімату, несприятливими стартовими економічними умовами переходу ВПК до ринкових відносин, важким фінансово-економічним станом наукових організацій. Однак незважаючи на існуючі складнощі процес створення спільних підприємств почав набирати сили у ВПК України. Цьому сприяв ряд економічних реформ у ВПК, в тому числі зняття режиму секретності, приватизація та реструктуризація. Спільні підприємства у роботі розглянуті як ефективний засіб розробки нових технологій та продукції, забезпечення необхідних ресурсів та про-никнення на нові ринки. Успішне співробітництво визначається стратегією спільної діяльності, взаємовідносинами між партнерами, індивідуальними особливостями партнерів по спільній діяльності. При цьому особливо важлива роль належить стратегії обміну, яка є двостороннім обміном між партнерами ланцюжками діяльності, які взаємодоповнюються, або продукцією. У дисертації розроблено та апробовано на ВАТ “Топаз” структуру такого спільного підприємства. Це є обмежена кількість фізичних осіб, основне завдання яких складається з визначення стратегії діяльності, у тому числі ринків збуту, проведення стратегії маркетингу, визначення сфери вкладення інвестицій. Значущість названих чинників полягає в тому, що не всі спільні підприємства, які створюються, функціонують згідно з визначеною метою. Багато спільних підприємств ще до створення припиняють своє існування.

Розділ 5. Соціальні аспекти конверсії ВПК. В дисертації обґрунтовано рекомендації щодо конверсії трудових ресурсів ВПК, які визначено як використання у цивільній сфері кадрів, що вивільняються в результаті конверсії ВПК. Потреба розробки стратегії конверсії у цьому напрямку визначається існуючою концентрацією у ВПК значного кадрового потенціалу країни та масштабами його зменшення. У зв'язку з конверсією у 1991-1995 рр. було вивільнено 590 тис. чол. Зменшення чисельності зайнятих у 1995-1998 рр. найбільш швидкими темпами йшло у електротехнічній промисловості та суднобудуванні, де за три роки чисельність зайнятих зменшилася на 42,9%. В радіоелектронній промисловості за цей період чисельність зменшилася на 38,7%. В решті галузей зменшення складало 25-30%.

Аналіз показав, що в галузях, які є пріоритетними у розвитку національного ВПК, спостерігається відток висококваліфікованих кадрів, що може негативно впливати на його функціонування. Виходячи з пріоритету цих галузей обґрунтовано потребу стабілізації кадрового потенціалу. Доведено, що ця проблема особливо актуальна для підприємств спецмашинобудування, що пов'язано як зі зменшенням престижу оборонних підприємств, так і з відсутністю в Україні підготовки спеціалістів по багатьох військово-технічних спеціальностях.

Конкретні умови вирішення проблеми конверсії кадрів обумовлено тим, що це насамперед соціальна проблема, яка потребує наявності відповідних політичних, економічних та

організаційних умов. Конверсія кадрів передбачає розвиток елементів ринкових відносин та наявність організаційно-економічного механізму, який включає ринки праці, центри зайнятості, центри перепідготовки кадрів (рис. 6).

Процес конверсії кадрів може йти по трьох напрямках. Кадри, що вивільняються, можуть бути працевлаштовані на підприємствах. Вони можуть бути працевлаштовані через центр зайнятості. При цьому працевлаштування можливо при наявності колишньої підготовки, а також може здійснюватися через центр перепідготовки. Кадри, що вивільняються, можуть попадати на ринок праці безпосередньо поза межами центрів зайнятості. В цей час для конверсії кадрів ВПК України у найбільшій мірі є характерним третій напрямок. Реальні процеси перерозподілу робочої сили між галузями та регіонами в умовах ринкових відносин обумовлюють необхідність включення України у структуру міжнародного ринку праці.

В Україні необхідно здійснювати заходи щодо збереження наукових кадрів ВПК. З цією метою треба створювати центри, які зможуть здійснювати конверсію науки. Такі центри треба створювати насамперед для вчених, які розробляли стратегічне озброєння. Запропоновано для висококваліфікованих фахівців, які вивільняються в результаті конверсії та які не можуть у найближчий час бути залученими у сферу цивільного виробництва, впровадити стратегію переходу від пасивного до активного соціального захисту шляхом виплати соціальної допомоги. Це вимушена міра для збереження кадрового потенціалу оборонних підприємств.

Конкретні умови переходу до ринкових відносин передбачають новий підхід до професійної підготовки кадрів. У перехідний період, коли підприємства, що конвертуються, прагнуть зберегти свій виробничий потенціал та монополію на окремі види продукції, гострота проблеми радикальної зміни у підготовці кадрів ще не дає про себе знати. Однак розвиток конкуренції виступає одним з чинників, який спонукає виробників випускати конкурентоспроможну продукцію, враховувати попит та пропозиції, що постійно змінюються. Вирішити таку задачу може лише колектив, який володіє високим рівнем професійної підготовки. Аналіз професійного рівня працівників на конкретних підприємствах показує, що поки що не всі підприємства володіють такими кадрами. Безперервність у підготовці робочих кадрів в учбових закладах та на підприємствах повинна лягти в основу конверсії кадрів. Це потребує зміни програм навчання в учбових закладах та на підприємствах.

Питання зайнятості та перепідготовки кадрів повинні знаходити своє відображення у кадровій політиці держави, яку орієнтовано на кінцеві результати розвитку людських ресурсів, а не тільки на навчання, яке пов'язано з придбанням професій, що користуються попитом на ринку праці.

Розділ 6. Організаційно-економічний механізм реалізації стратегії конверсії ВПК

України. В основу розробки організаційно-економічного механізму реалізації стратегії конверсії ВПК покладена системна концепція цього поняття та методологічний принцип загального, часткового та одиничного. Загальне пов'язано з необхідністю забезпечення єдності у вирішенні найважливіших питань конверсії (нормативно-правове забезпечення, вибір державних пріоритетів, розробка цільових комплексних програм: національних, державних, галузевих). Часткове обумовлено впливом на економіку регіону оборонного потенціалу. Одиничне передбачає певну ступінь самостійності підприємств у здійсненні конверсії. З урахуванням загального, часткового та одиничного виділено рівні: державний, регіональний та виробничий (рис. 7).

На державному рівні особливо важлива роль належить плануванню. Стратегію конверсійного планування визначено вибором пріоритетів техніко-економічного та соціально-економічного розвитку країни, який носить політичний характер, організується та контролюється

інститутами політичної та економічної влади. Пріоритетні напрямки техніко-економічного розвитку країни знаходять своє відображення у Концепції (основах державної політики) національної безпеки України, Концепції оборони та будівництва Збройних сил України, Концепції державної промислової політики України. Пріоритетні напрямки соціально-економічного розвитку мають значну роль при використанні конверсійних ресурсів в інтересах країни. Механізмом реалізації пріоритетних напрямків є державні програми.

Стратегію державного регулювання конверсії галузей спецмашинобудування, авіакосмічного комплексу та суднобудування повинно бути відображено у Державній програмі будівництва та розвитку Збройних Сил України, Загальнодержавній космічній програмі України, цільових комплексних науково-технічних програмах по авіабудуванню та суднобудуванню. У цих галузях держава виступає як координатор та основний замовник. Державна підтримка ґрунтується на використанні державного протекціонізму, забезпеченні конкурентоспроможності національної ракетно-космічної та авіаційної техніки, суден. Основними об'єктами господарювання у цих галузях повинні стати інтегровані корпоративні структури (ІКС): крупні міжнародні корпорації, фінансово-промислові групи, холдингові компанії. З метою прискорення процесів створення ІКС необхідно:

удосконалити методичну базу створення ІКС, у тому числі вирішення проблем консолідованого обліку та звітності, корпоративних фінансів, корпоративного планування, економічного аналізу;

удосконалити правову базу створення та функціонування ІКС, яка включає регламентацію взаємовідносин суб'єктів ІКС, визначення податкових умов консолідації підприємств;

удосконалити функціонування фондового ринку на основі розвитку системи страхування ризиків учасників фондового ринку;

розробити раціональні форми участі ІКС у реалізації пріоритетних напрямків промислової політики, які будуть передбачати можливості використання форм та методів індикативного планування.

У період кризового становища основним ринком для цих галузей повинен бути міжнародний: ринок озброєння та військової техніки; ринок держав, які мають потребу придбання ракетно-космічної техніки, авіаційної техніки, суден. На вітчизняному ринку повинні широко використовуватися лізингові операції. Нормативною базою функціонування цих галузей повинно бути діюче законодавство, а також розробка та прийняття законів України “Про оборонне замовлення”, “Про оборонний бюджет”, розробка Положення про військовий контракт, Положення про поставку продукції виробничо-технічного призначення для оборони.

Державне регулювання розвитку галузей третього сектора повинно бути спрямоване на формування у цивільному виробництві п'ятого технологічного укладу, який характеризується широким розповсюдженням нових, критичних технологій. З метою прискореного впровадження технологій пропонується створити центри розповсюдження технологій. Такі центри повинні мати державний статус, основні функції - консультації приватних та державних компаній з питань придбання вітчизняних та іноземних технологій, сприяння купівлі ліцензій за кордоном, створенню виробництв на базі технологій п'ятого технологічного укладу. Чинником, який стимулює розвиток галузей цього сектора, має стати створення мережі державної купівлі, тимчасове (на 5-7 років) збільшення ввізного мита на товари виробничого та побутового призначення, які створюють конкуренцію для вітчизняних виробників на внутрішньому ринку. З метою залучення стратегічних партнерів доцільно забезпечити пільговий режим інвестування проектів, які передбачають випуск продукції за технологіями п'ятого технологічного укладу. Для підприємств галузей четвертого сектора повинні бути надані ринкові свободи, у пріоритетних галузях цього сектора необхідно забезпечити захист місцевого виробника, сприяння розвитку середнього та малого бізнесу у сфері виробництва.

Використання конверсійних ресурсів стосується крупних проблемних галузей, які потребують участі держави у їх вирішенні. Інструментами державного регулювання використання конверсійних ресурсів є імпортне мито, податки, кредити, субсидії. З метою просування продукції, що випускається, на внутрішній та зовнішній ринок пропонується організувати будівництво інфраструктури оптових ринків торгівлі в усіх регіонах України, які забезпечать підприємствам країни торговельні та посередницькі послуги. З цією метою слід активізувати роботу

торговельно-промислової палати України та її регіональних відділень.

У процесі дослідження розроблено підходи по формуванню регіональної політики конверсії. Теза, яка була покладена в основу формування регіональної політики конверсії, полягає в тому, що центр ваги та відповідальності за конверсію слід перенести на місця. Метою державної регіональної політики є збереження та максимально ефективного використання науково-технічного та виробничого потенціалу підприємств, що конвертуються, яке спрямоване на задоволення потреб регіону у продукції цивільного призначення, розвиток експортного потенціалу, стабілізацію соціально-економічного стану, здійснення прогресивних структурних перетворень, посилення соціальної спрямованості розвитку виробництва, покращення екологічного стану. Механізмом реалізації регіональної політики є регіональні конверсійні програми. Розроблені методичні рекомендації містять визначення мети та задач програми, принципи розробки програми, класифікацію конверсійних ресурсів, перелік регіональних пріоритетів використання конверсійних ресурсів, напрямки конверсійних процесів та відповідних їм підпрограм.

Висновки

Результати дисертаційного дослідження дозволяють зробити висновки концептуального, теоретичного та науково-практичного напрямку, основними з яких є:

1. Розробка цілісної концепції стратегії конверсії ВПК України можлива при підході до конверсії як до категорії, яка визначає політичні, воєнні, економічні та соціальні відносини щодо використання ресурсів, що вивільняються при роззброєнні, формуванні національного ВПК та перерозподілі ресурсів між воєнною та цивільною сферами згідно з пріоритетами країни.

2. Зміст чинників, які обумовлюють конверсію ВПК, нерівнозначність їх дії у визначеному періоді (1988-1998 рр.), дозволяє виконати періодизацію конверсійних процесів та обґрунтувати стратегію конверсії ВПК на сучасному етапі. Суть цієї стратегії визначено Концепцією державної промислової політики, у розробці якої брав участь автор даного дослідження.

3. Реалізація стратегії конверсії ВПК можлива в умовах її конкретизації на державному, відомчому та виробничому рівнях управління: на державному рівні управління стратегія полягає у перетворенні воєнної економіки у напрямку зміни пропорцій розподілу фінансових, матеріальних та соціальних ресурсів між воєнною та цивільною сферами з метою формування національного ВПК та розвитку соціально орієнтованої економіки; на відомчому рівні управління (воєнна економіка) стратегія полягає у створенні потужностей підприємств та організацій, які орієнтовано як на воєнний, так і цивільний сектор економіки; на виробничому рівні управління стратегія конверсії ВПК визначається стратегією конверсії економічного потенціалу ВПК: виробничого, технологічного, науково-технічного, кадрового.

4. В умовах ринкових перетворень стратегія конверсії виробничого потенціалу ВПК полягає в ефективному використанні виробничих потужностей, які не зайняті оборонним замовленням та не входять до розряду мобілізаційних, в інтересах економіки країни і забезпечення економічної стійкості підприємств, розвитку їх експортних можливостей на основі структурної перебудови промислового виробництва, використання передових технологій та змішаних форм власності. Запропоновано підходи до реалізації стратегії конверсії виробничого потенціалу ВПК.

5. Стратегія конверсії технологічного потенціалу полягає у формуванні та розширенні ядра перспективних технологій, у тому числі технологій подвійного призначення, які необхідні для широкомасштабного технологічного переозброєння цивільного виробництва, забезпечення випуску продукції на рівні світових стандартів. Конверсія технологій повинна бути спрямована на технологічне оновлення виробництва та формування п'ятого технологічного укладу.

6. Стратегія конверсії науково-технічного потенціалу ВПК полягає у проведенні цілеспрямованої політики щодо перепрофілювання науково-дослідних інститутів, їх окремих підрозділів та лабораторій, які не завантажені оборонним замовленням і не потрапили до розряду мобілізаційних, на розвиток пріоритетних напрямків у галузі створення техніки та технології, у тому числі технологій подвійного призначення і національних критичних технологій. Обгрунтована система заходів щодо конверсії науково-дослідних інститутів, скорочення і пом'якшення руйнування наукового потенціалу. Вона передбачає створення нових ринкових структур при реструктуризації науково-дослідних інститутів, спільних підприємств, підвищення ефективності розробки нового продукту в ринкових умовах.

7. Стратегія конверсії кадрового потенціалу ВПК полягає у збереженні та використанні його в інтересах економіки країни. Розроблено пропозиції щодо збереження кадрового потенціалу ВПК України та використання його в інтересах економіки країни на основі відповідної нормативно-методичної бази у галузі трудового законодавства, соціального захисту, організаційно-економічних механізмів їх реалізації.

8. Удосконалення державного регулювання конверсії ВПК повинно здійснюватися за такими напрямками: узгодження воєнно-технічної і економічної політики держави та розробка підходів їх реалізації; вибір напрямків довгострокових пріоритетів техніко-технологічного розвитку країни та організаційно-економічного їх забезпечення, у тому числі фінансового; удосконалення законодавства у галузі розробки, виробництва та поставки ОВТ, а також відображення специфіки конверсійних процесів у законодавчих актах, які регламентують виробничо-господарську діяльність підприємств ВПК; розвиток мережі державних закупок для підприємств, які використовують нові, базові технології прогресивного технологічного укладу; формування корпоративних інтегрованих структур за напрямками цільових комплексних

науково-технічних програм, що дозволить вирішити проблему їх організаційного забезпечення, посилити майнові зв'язки між учасниками програми та буде сприяти їх реалізації.

9. Механізм державної підтримки ракетно-космічного комплексу, авіаційної промисловості та суднобудування повинен ґрунтуватися на використанні державного протекціонізму, забезпеченні конкурентоспроможності національної ракетно-космічної та авіаційної техніки та цивільних суден. Підтримка підприємств та організацій радіоелектроніки, засобів зв'язку, обчислювальної техніки повинна бути спрямована на формування у цивільному виробництві п'ятого технологічного укладу, який характеризується широким розповсюдженням нових, критичних технологій у галузі мікроелектроніки, радіоелектроніки, інформатики, обчислювальної техніки. Щодо підприємств приладобудування, верстатобудування, важкої промисловості державне регулювання повинно бути спрямовано на надання ринкових свобод, сприяння розвитку середнього та малого бізнесу у сфері виробництва, у пріоритетних галузях цього сектора повинно бути забезпечено захист місцевого виробника.

10. Потреба переносу центру ваги та відповідальності за конверсію підприємств і організацій на місця. Складовою частиною науково-практичних рекомендацій, які містяться у дисертації, є пропозиції щодо формування регіональної політики конверсії і механізму її реалізації - регіональних програм конверсії воєнного виробництва. Розробка та виконання регіональних програм конверсії дозволяє реалізувати на підприємствах регіону, що конвертуються, довгострокові, середньострокові та короткострокові проекти, які підготовлено з урахуванням регіональних пріоритетів використання конверсійних ресурсів.

Список опублікованих автором робіт за темою дисертації

Монографії

1. Саломатина Л.Н. Конверсия военного производства: организационно-экономические аспекты. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 1997. - 250 с.

2. Инновации в производстве (социально-экономические аспекты) / А.И.Амоша, Н.А.Лобанов, Л.Н.Саломатина, В.Б.Шубик, И.П.Воротникова, Г.А.Ильина, И.И.Лях, П.В.Фещенко, В.И.Гуда-нис. - Киев: Наук. думка, 1992. - 192 с.

Особистий внесок: керівник авторського колективу. Наведено результати дослідження проблем впровадження та використання інновацій у виробництві. Надано пропозиції щодо підвищення ефективності роботи автоматизованого обладнання (вступ, гл. I, гл. III, гл. III, §4, гл. V, §2, заключення).

Брошури

3. Саломатина Л.Н. Актуальные вопросы преобразования военно-промышленного комплекса Украины в условиях конверсии. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 1999. - 29 с.

4. Саломатина Л.Н. Основные направления стратегии конверсии предприятий ВПК Украины. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 1998. - 87 с.

5. Чумаченко Н.Г., Дорогунцов С.И., Ольшевский В.И., Саломатина Л.Н. Конверсия: опыт, перспективы. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 1993. - 46 с.

Особистий внесок: виконано аналіз конверсії воєнного виробництва, узагальнено іноземний досвід конверсії та розкрито питання його адаптації щодо проведення конверсії в Україні, визначено напрямки формування господарського механізму конверсії.

Статті

6. Саломатина Л.Н. Проблемы технологического обновления производства в условиях конверсии // Социально-экономические аспекты промышленной политики. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 1998. - С.269-287.

7. Саломатина Л.Н. Механизм государственного регулирования конверсии военно-промышленного комплекса Украины // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 1998. - С.5-10.

8. Бык И.С., Чумаченко Н.Г., Саломатина Л.Н. Быть ли финансово-промышленным группам в Украине // Экономика Украины. - 1997. - №5. - С.15-24.

Особистий внесок: запропоновано механізм формування міжнародних фінансово-промислових груп, пропозиції щодо удосконалення законодавчої бази.

9. Саломатина Л.Н. Конверсия и диверсификация оборонной промышленности // Организационно-экономический механизм реализации концепции государственной промышленной политики Украины. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 1996. - С.34-36.

10. Саломатина Л.Н. Роль государственного управления в ускорении конверсионных процессов // Государственное регулирование экономики: практика и проблемы. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 1995. - С.85-93.

11. Дубровин Н.И., Саломатина Л.Н. Экономическая направленность инноваций // Экономика региона, предприятий и рыночные отношения. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 1995. - С.40-48.

Особистий внесок: надано пропозиції щодо прискорення впровадження інновацій на Саратовському авіаційному заводі в умовах ринкових відносин.

12. Саломатина Л.Н. Конверсия и диверсификация оборонной промышленности //

Концепция государственной промышленной политики на 1996-2000 годы. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 1995. - С.30-33.

13. Саломатина Л.Н. Конверсия военного производства // Концептуальные основы промышленной политики Украины. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 1994. - С.34-37.

14. Хрулев Н.В., Саломатина Л.Н. Человеческий фактор в автоматизации производства // Социалистический труд. - 1990. - №5. - С.33-36.

Особистий внесок: запропоновано методикку обчислення економічної ефективності використання автоматизованого обладнання, яка отримується за рахунок дії соціально-психологічних факторів.

15. Саломатина Л.Н., Хазанова Н.Н. Женский труд в автоматизированном производстве // Машиностроитель. - 1990. - №3. - С.25-26.

Особистий внесок: надано пропозиції щодо підвищення ефективності праці жінок з урахуванням їх професійних та особистих якостей, ступеня адаптації та організації праці.

Наукові доповіді

16. Саломатина Л.М. Машинобудівний комплекс // Економічні та соціальні напрями комплексної реструктуризації промисловості України. - Донецьк: ІЕП НАН України, 1998. - С.116-130.

17. Саломатина Л.М. Машинобудівний комплекс // Економічні та соціальні проблеми реструктуризації промисловості України. - Донецьк: ІЕП НАН України, 1997. - С.67-78.

Методичні рекомендації

18. Методические рекомендации по разработке региональной программы конверсии военного производства / Н.Г.Чумаченко, С.И.Дорогунцов, А.И.Амоша, В.И.Ольшевский, Л.Н.Саломатина, К.Ф.Ефетова, Л.В.Файвишенко, Н.Н.Хазанова. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 1999. - 44 с.

Особистий внесок: керівник і виконавець дослідження. Розроблено регіональну політику конверсії. Розроблено структуру регіональної програми конверсії. Визначено напрямки конверсійних процесів у регіоні та надано рекомендації щодо розробки відповідних підпрограм регіональної програми конверсії воєнного виробництва.

19. Методические рекомендации по анализу влияния социально-психологических факторов на организацию и стимулирование труда операторов, наладчиков и ремонтников в автоматизированном производстве / А.И.Амоша, Н.В.Хрулев, В.Б.Шубик, Г.А.Ильина, Л.Н.Саломатина, И.М.Горбылев, И.П.Воротникова, Л.Д.Мишина, И.И.Лях. - Донецк: ИЭП НАН

Украины, 1990. - 50 с.

Особистий внесок: керівник авторського колективу. Розроблено принципи та основні напрямки організації праці у автоматизованому виробництві, розроблено методику вивчення організаційно-економічних умов праці у автоматизованому виробництві.

20. Методические указания по определению влияния социальных результатов автоматизации производства / А.И.Амоша, Л.Н.Саломатина, Н.В.Хрулев, И.М.Горбылев, Г.А.Ильина, В.Б.Шубик, Т.Н.Гурина, И.П.Воротникова, Н.Н.Хазанова. - Донецк: ИЭП НАН Украины, 1989. - 51 с.

Особистий внесок: керівник авторського колективу. Розроблено принципи та критерії оцінки змісту і умов праці у автоматизованому виробництві. Запропоновано заходи щодо вирішення організаційних та соціальних проблем автоматизації виробництва.

АНОТАЦІЯ

Саломатіна Л.М. Стратегія конверсії військово-промислового комплексу України (організаційно-економічні аспекти). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.02.03 - Організація управління, планування і регулювання економіки. - Інститут економіки промисловості НАН України, Донецьк, 1999.

В дисертації розкривається нова цілісна концепція стратегії конверсії військово-промислового комплексу України, яка створює передумови для формування організаційно-економічного механізму її реалізації на науковій основі; конкретні рекомендації ринкових перетворень підприємств та наукових організацій, що конверсуються; комплекс правових, економічних та організаційних підходів, які спрямовані на підвищення ефективності регулювання конверсії ВПК України на державному, регіональному та виробничому рівнях управління; концептуальні підходи та розробка науково-практичних рекомендацій щодо використання конверсійних ресурсів в інтересах економіки країни.

Ключові слова: військово-промисловий комплекс, стратегія, конверсія, конверсійні ресурси, організаційно-економічний механізм.

ANNOTATION

Salomatina L.N. Conversion Strategy of the Ukraine Military and Industrial complex (organizational and economic aspects). - Manuscript.

The dissertation for Doctor Degree (economics) in speciality 08.02.03. Economy Management Organisation, planning and regulation. -Institute of Industrial Economics, Ukraine National Academy of Sciences, Donetsk, 1999.

The dissertation contains a new integral strategy conversion concept for the Ukraine military and industrial complex (MIC).

The effected research allows the Author to evidence the Ukraine MIC key conversion factors, with special reference to the 1988-1998 period.

The Ukraine MIC conversion strategy basically consists in addressing the scientific, technical and military resources to the formation of self-sufficient and competitive enterprises that will be the back-ground for the development of the Ukraine economy.

A methodology for the MIC conversion strategy is developed for each of the selected management levels (State, Departments, Industries) on the basis of the research outcomes and taking into account the political, military, legal, economic and social aspects.

The methodological approach to define the conversion strategy of the MIC economic potential (industrial, technological, scientific, technical personnel) is carried out through interaction models between national economy and MIC; resources redistribution models from military to civil sectors are presented as well.

The conversion directions for the development of the economic potential are based on the economic analysis.

Thanks to the detected features the approaches for the enterprise restructuring, the share-holding companies, the establishment of the financial and industrial groups are set.

The peculiarities of the MIC scientific potential conversion strategies (taking into account the present situation of the scientific Institutions are: their possible contribution to the development process of new products and to the choice of strategic partners to establish joint-ventures.

As regards the technological MIC potential, a technology market is envisaged for the most efficient ones.

With reference to the personnel potential, a mechanism is presented; it provides the appropriate economic and social conditions, it introduces the labour forces market and centres for employment and training.

The organising and economic mechanism for the realisation of the MIC conversion strategy is developed from the general, individual and unitary point of view.

The conversion strategy of the state regulation for the military branches, aerospace centres and shipyards is presented: the mechanism of the proposed state support is based on protectionism to promote the national space-rockets, aircraft and civil ships enterprises.

As regards the state strategy for radio-electronic, communication and computer industries, the implementation of the technological level supporting a wide diffusion of the new critical technologies is also described: recommendations for assistance and acceleration of this level at the civil enterprises are

stated.

As regards the tools and devices enterprises, machine building and heavy industry, the state action should ensure market freedom and assistance in developing small and medium scale business as well as protection of local manufacturers.

Regional conversion policies are developed; the methodical recommendations already applied to the Donetsk region for the local conversion programme are presented.

Key words: military and industrial complex, strategy, conversion, systems analysis, technological level, personnel, state regulation, regional policy, organizational and economic mechanism.

АННОТАЦИЯ

Саломатина Л.Н. Стратегия конверсии военно-промышленного комплекса Украины (организационно-экономические аспекты). - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора экономических наук по специальности 08.02.03 - Организация управления, планирование и регулирование экономики. - Институт экономики промышленности НАН Украины, Донецк, 1999.

Диссертация содержит новую целостную концепцию стратегии конверсии военно-промышленного комплекса Украины, которая создает предпосылки для формирования организационно-экономического механизма ее реализации на научной основе; конкретные рекомендации относительно рыночных преобразований конверсионных предприятий и научных организаций; комплекс правовых, экономических и организационных подходов, направленных на повышение эффективности регулирования конверсии ВПК Украины на государственном, региональном и производственном уровнях управления; концептуальные подходы и разработку научно-практических рекомендаций по использованию конверсионных ресурсов в интересах экономики страны.

Ключевые слова: военно-промышленный комплекс, стратегия, конверсия, конверсионные ресурсы, организационно-экономический механизм.